

Mihai Eminescu și traducerea din germană a *Fragmentelor din Istoria Românilor (vol. I)* de Eudoxiu Hurmuzaki

Ilie LUCEAC*

Key-words: *the history of the Romanians, Mihai Eminescu, Eudoxiu Hurmuzaki, culture, Bukovina*

La 15 iunie 2014 se vor împlini 125 de ani de când Eminescu a trecut în nemurire, însă interesul pentru gândirea sa poetică, filosofică, istorică rămâne viu și astăzi pentru cercetătorii din zonele de investigații ale „labirinticelor laboratoare” eminesciene. Multe întrebări nedezlegate

abundă încă înăuntrul personalității și creației lui Eminescu. Discreția suverană a prințului poeziei românești, solilocul neîntrerupt în care s-a închis cu privire la sine fac cu atât mai înverșunată setea de adevăr a cercetărilor care investighează reluând, recitind, aspirând spre o relectură ideală a manuscriselor, în măsură să elucideze măcar o parte din dubii ori incertitudini (Bușulenga 2012: 211).

Ceea ce ne-am propus în prezentul studiu este o fațetă mai puțin cunoscută și discutată a poetului național, și anume cea a lui Eminescu-traducătorul. Pe lângă traducerile pe care le-a efectuat din lirica universală (germană și engleză), se cunosc cinci lucrări pe care le-a tradus Eminescu, fie integral, fie parțial. Prima lucrare tradusă de poet este *Arta reprezentărei dramatice* de Heinrich Theodor Röttscher. Iată ce scrie Zoe Dumitrescu-Bușulenga în legătură cu această primă traducere eminesciană:

Când tânărul fascinat de teatru (ca Shakespeare ori Goethe în alt timp) purcedea, prin 1868, deci pe la 18 ani, la tălmăcirea tratatului care devenise clasic, despre *Arta reprezentărei dramatice*, a hegelianului Heinrich Theodor Röttscher, destul de curând apărută în ediția a II-a (Leipzig, 1864), cartea era la noi prea puțin cunoscută și, datorită dificultății ei, ar fi fost prea puțin utilă actorilor, oamenilor scenei cărora aparent le era destinată.

În schimb, a fost de o maximă utilitate traducătorului, care, sufleur, copist, actor improvizat, a trecut prin anii săi de teatru într-adevăr ca printr-o ucenicie [să ne aducem aminte de trupele teatrale Fany Tardini și Mihail Pascaly, a căror spectacole au fost frecventate de către liceanul Mihai Eminovici, la Cernăuți – n.n.], asemenea aceleia recomandate de Goethe în *Wilhelm Meister Lehrjahre*, ucenicie care însă și-a

---

* Institutul Teologic Ortodox, Cernăuți, Ucraina.

dobândit un temei teoretic cu o lungă bătaie în timp și cu o explozie întârziată în alt compartiment al gândirii, al celei filosofice (*ibidem*: 213).

Traducerea celei de a doua lucrări, *Critica rațiunii pure*, a constituit o adevărată întâlnire a „geniului tânăr eminescian cu filosofia kantiană”. Traducerea din *Critica rațiunii pure* „a fost săvârșită, ca lucrare sistematică, în anii studiilor berlineze, adică între anii 1872–1874. Chiar dacă au existat tentative anterioare confirmate de Ioan Slavici în *Amintiri* (Slavici 1967: 19) sau prelungiri ale acestei îndeletniciri în țară, până în 1875, și chiar 1877 ((Bușulenga 2012: 226), după cum atestă datarea unei file de manuscris eminescian (Ms. 2258, f. 152v și 153v). Cert rămâne faptul că

Eminescu începe traducerea în română a *Criticii rațiunii pure* la Berlin. Faptul este bine cunoscut. [...]

Dar din bilanțul anilor petrecuți la Berlin, scrie cercetătoarea și scriitoarea nu poate lipsi chestiunea raportului dintre filosofie și știință... Mi se pare de asemenea oportun să reevaluăm în acest sens și relațiile lui Eminescu cu editura Brockhaus, stabilite încă din anii berlinezi. S-a dat, cred, până acum prea puțină atenție colaborării lui la celebra Enciclopedie din Leipzig. Această secvență din activitatea sa științifică trebuie în primul rând integrată biografic – și anume ca o urmare a sejurului în Berlin. În ce privește volumul de muncă investit de Eminescu și calitatea „prestației” sale, posteritatea are încă datorii de onorat... Alături de Titu Maiorescu, A.D. Xenopol ș.a., el contribuie nemijlocit la pătrunderea României în conștiința culturală germană. Eminescu trebuie recunoscut așadar drept coautor al progresului de-a dreptul istoric pe care-l înregistrează cunoștințele despre România în spațiul de limbă germană după 1871 (Gregori 2002: 44–45).

Grație dr. Amita Bhowe știm astăzi cu siguranță că Eminescu a tradus și din sanscrită.

Manuscrisul constând din trei caiete autografe de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași este traducerea unei *Kritische Grammatik der Sanskrita Sprache in Kurzerer Fasung* de Franz Bopp, Berlin, 1845, cuprinzând și pagini din *Glossarium comparativum lingue sanscritae*, tot de Bopp. Analiza lui atentă a dus-o pe doamna Bhowe la concluzia că traducerea a fost întreprinsă după întoarcerea de la Berlin unde, probabil, urmas cursurile lui Albrecht Weber (Bușulenga 2012: 241)

și că, în linii generale, de la caligrafie la ortografie, la fonetică și lexic, „Eminescu dă dovadă să fi știut sanscrita suficient de bine pentru a înțelege un text sanscrit cu ajutorul notelor și al traducerilor într-o limbă europeană”¹.

Referindu-se la etapa berlineză a activității poetului, Zoe Dumitrescu-Bușulenga scrie că

pentru orizontul cunoașterii eminesciene, etapa traducerii din Kant are o însemnătate cu totul particulară. [...] Berlinul a însemnat față de Viena o reducere a suprafeței interesului filosofic și de cultură în genere, dar o notabilă și hotărâtoare adâncire pe suprafața explorată. De la interesul pentru rațiunea practică, Eminescu a trecut la săparea în adâncime a rațiunii pure, la urmărirea modului în care Kant demonta, ca un ceasornicar genial, mecanismul cunoașterii (Bușulenga 2012: 230–231).

¹ Comentariu la Franz Bopp, *Kritische Grammatik der Sanskrita Sprache in Kurzerer Fasung* (*Gramatica critică abreviată a limbii sanscrite*), în Eminescu 1983: 1017.

Altă lucrare din care Eminescu a tradus doar câteva capitole a fost *Principele* de Niccolò Machiavelli.

Eminescu a întreprins, pentru întâia oară la noi, traducerea unor capitole din *Principele* (în speță, capitolul XVIII: *Până unde trebuie să-și fie un principe cuvântul și până unde nu*, și capitolul XIX: *Să te ferești de dispreț și de ură*), traducere dată la lumină prima dată de G. Călinescu. Și anii traducerii, concordând cu epoca mai generalului interes față de Machiavelli, se plasează, pare-se, prin anii 1880–1881, de când datează și celelalte articole din „Timpul”, în care autorul italian era pomenit (din lunile ianuarie 1880 și iunie 1881) (*ibidem*: 239).

Orizontul culturii eminesciene cuprinde în spațiul tălmăcirilor efectuate de poet și o traducere din Eudoxiu Hurmuzaki, pe care Mihai Eminescu a realizat-o în mod exemplar.

Este vorba de primul volum, cu pagina de titlu a originalului: Eudoxius Freiherrn von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Herausgegeben vom fürstlich rumänischen Cultus- und Unterrichts- Ministerium. Erster Band. Mit Eudoxius Hurmuzaki's Porträtt. [*Fragmente din Istoria Românilor* de Eudoxiu Cavalier de Hurmuzaki. Edițiunea Ministeriului Cultelor și al Învățăturilor Publice. Tomul întâiu. Cu portretul lui Eudoxiu Hurmuzaki].

Acest volum al *Fragmentelor din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki în traducerea lui Mihai Eminescu întrunește șase capitole, grupate în două părți, și anume: 1. *Istoria principatelor românești înainte de constituirea lor neatârnată*; 2. *De la descălecarea principatelor românești până la pierderea neatârării lor*. Volumul cuprinde două note introductive. Una semnată în mai 1879 de către Dimitrie A. Sturdza și intitulată *Eudoxiu Hurmuzaki* descrie activitatea politică și, parțial, cea culturală a patriotului bucovinean. Cea de a doua notă, intitulată *Familia Hurmuzaki*, este semnată de George Barițiu, un bun cunoscător și prieten al familiei Hurmuzaki. În ea se vorbește despre contribuția acestei celebre familii la procesul de formare a conștiinței naționale a bucovinenilor, cât și la îmbogățirea patrimoniului cultural românesc, în general. Ambele note au apărut în fascicule aparte și sunt cunoscute de cercetători. Volumul se încheie cu un indice alfabetic de nume proprii (*Izvod de numirile cuprinse în această carte*), pe care Eminescu l-a îmbogățit considerabil luând ca bază pe cel al originalului în limba germană. Poetul a furnizat mai multe informații la fiecare din numele care apare în *Index-ul* german. La sfârșitul volumului este dată și o listă bibliografică, intitulată *Registrul autorilor*.

Traducerile eminesciene, și în special tomul întâi din *Fragmentele...* lui Hurmuzaki, îmbracă o importanță cu totul particulară care explică, probabil, și recurența publicării lor în ultimii ani.

Evident, nu întotdeauna și nu pretutendeni o traducere înseamnă neapărat o verigă semnificativă, de neclintit, legându-l pe tălmăcitor de autorul textului original. De cele mai multe ori, între cei doi s-ar putea să fi intervenit o întâmplare, o motivație cu o doză considerabilă de aleatoriu, care să nu angajeze decât simplele, exterioarele abilități profesionale ale celui dintâi. Destul de rar se întâlnesc între traducător și textul tradus interese reale de cultură sau preferințe personale care să izbutească a stărni peste ani, în cititorii târzii, întrebări privitoare la interferențele de câmpuri culturale, la orizonturile de informație transferate, la afinitățile mai de suprafață ori mai de profunzime. Și mai rar însă se străvăd în traduceri rațiuni adânc formative, din

acelea care joacă un rol determinant în orientările fundamentale ale întreprinzătorului de tălmăcire (*ibidem*: 212).

Între Eminescu-traducătorul și Hurmuzaki-autorul urmărim însă afinități ale „câmpurilor culturale” în ceea ce privește istoria poporului român, afinități „de suprafață și de profunzime”, care determină „orientările fundamentale” ale traducătorului și interesele comune ale celor doi bucovineni în constituirea, pe bază de documente, a adevărului istoric al poporului nostru, călăt în vâltoarea talazurilor sortii, adeseori neprielnică în ceea ce privește coagularea și afirmarea lui în istorie. Așa încât,

pe tărâmul istoriei naționale, ca și al istoriografiei, Eminescu s-a desfășurat cu dragoste în primul rând, cu o neobișnuită participare afectivă, socotindu-le întru totul relevante pentru spiritul nației manifestat în ele (*ibidem*: 212, 233).

Referindu-se la atitudinea lui Eminescu față de sinteza istorică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, istoricul literar Dimitrie Vatamaniuc face următoarea remarcă:

Comisia documentelor istorice, al cărei secretar era Ioan Slavici, îl însărcinează pe Eminescu să traducă primul volum din cele cinci ale tratatului lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Poetul face traducerea în Oltenia, la moșia Florești din Valea Gilortului a junimistului Nicolae Mandrea, în vara anului 1878. [...] Prin aceste traduceri Eminescu și Slavici aduc o contribuție din cele mai importante în domeniul istoriografiei noastre naționale. [...] Eminescu găsea în tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki evocarea în culori luminoase a unor epoci din istoria noastră națională cum sunt domniile lui Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Matei Basarab. Sunt domni de stabilitate și progres în istoria națională și poetul le invocă frecvent în proza sa politică. [...] Poetul găsea în prezentarea domniei lui Mircea cel Bătrân, din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki, informații ce-i puteau servi la elaborarea *Scrisorii III*, publicată în 1881 (Vatamaniuc 1988: 150).

Faptul că anume lui Mihai Eminescu i-a fost hărăzit să traducă primul volum din sinteza istorică a lui Hurmuzaki este semnificativ pentru posteritate. Doi bucovineni de geniu își aduc contribuția la o lucrare fundamentală pentru istoria neamului românesc, unul fiind autorul și celălalt traducătorul tratatului. După cum s-a văzut, unele pagini din istoria lui Hurmuzaki i-au slujit poetului național ca punct de reper în creația sa de inspirație istorică. Se cade să amintim de asemenea că traducerea primului volum al *Fragmentelor din Istoria Românilor* a fost unica lucrare tipărită de Eminescu sub supravegherea sa personală (Luceac 2007: 9–59). Poetul face atât traducerea, cât și corectările în procesul redacțional.

Apărut în tipar la 1879, limba și stilul primului volum depășesc pe cele ale volumelor II și III, apărute în 1900. Aceasta nu înseamnă însă că traducerea lui Slavici cedează variantei eminesciene. La Eminescu fraza se impune prin topica ei pur românească și prin frumusețea stilului.

Vom da un citat plauzibil din ceea ce susținea doamna Bușulenga, care a fost cea mai îndreptățită să vorbească despre nivelul artistic al traducerii în virtutea faptului că a putut să confrunte textul german cu cel român. Iată ce scria domnia sa:

Citind paginile *Fragmentelor din Istoria Românilor* apărute în 1879, rămâi în primul rând surprins de cursivitatea traducerii acesteia față de celelalte, unde efortul

echivalențelor era la fiecare pas vizibil, și la nivelul conceptului, și la nivelul cuvântului. Și realizezi de îndată că textul istoric al inimosului boier bucovinean nu pusese în fața traducătorului nici un fel de dificultate. Pe de altă parte, tălmăcitorul însuși mânuia acum limba cu o ușurință și o siguranță incontestabile. Și din alegerea sigură a cuvântului și din structura fluentă, firească a frazei se degajă un fel de plăcere a traducătorului pe care tu însuși o resimți cu plăcere. Uneori, rar ce e drept, ai fi înclinat să spui că o turnură de frază mai ardelenească ar putea să-i aparțină lui Slavici. Dar când dai peste o sintagmă ca „apăsătorul vis aievea al predominării lor” (Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*) (mongolilor), ca „trupele... roiau împrejur-i... și căutau să-l prindă cu oțărâtă poftă de adulmecare” (Eminescu, *Opere, XIV. Traduceri filozofice, istorice și științifice*, p. 109), ca „Ștefan Vodă, atât de viteaz între stânci, ponoară, codri și vizunii” (*ibidem*), simți din vorbe, din așezarea lor care le dă ritmul inconfundabil, din aerul câteodată ușor arhaizant, simți mâna marelui maestru, pentru care istoria, sinteză a trecutului, devenise cultură încorporată, parte a unei viziuni personale grandioase, integratoare, în care neamul își dobândise îndrituirile și pe planul duratei, și pe acela al eternității (Bușulenga 2012: 236).

Eminescologul Dimitrie Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, e și el de părere că

traducerea lui Eminescu se impune să fie judecată și sub raportul realizării artistice.

Stilul traducerii e curgător, fraza e amplă și clară, de o limpezime surprinzătoare. Din loc în loc sunt folosite construcții specifice, proprii limbii vechi și basmelor, ceea ce dă expunerii o manieră arhaizantă (Vatamaniuc 1988).

Eminescu avea un cult adevărat pentru cuvânt și idee.

La poetul român, arzătorul interes față de cuvânt a durat toată viața, luând într-adevăr forme dramatice de luptă cu structurile consacrate, de căutare nesățioasă a potrivirii fără greș dintre sens și „nume” (*Unde vei găsi cuvântul ce exprimă adevărul?* ar putea fi pus în exergă). [...] Atenția egală la cuvânt și la concret, la teorie și aplicație, la conținut și formă, într-o tentativă tenace, neîntreruptă, de îmbrățișare a întregului (*ibidem*),

or toate acestea sunt caracteristice și pentru traducerea din Hurmuzaki.

Iată un gând al lui Hurmuzaki-istoricul, îmbrăcat în haină românească de către Eminescu, cunoscătorul nu numai al psihologiei poporului român, ci și al procesului de constituire a istoriei acestui popor, care vorbește de la sine că acești doi intelectuali au fost nu numai părtași la evenimentele istorice din vremea lor, ci au știut să analizeze și să evalueze documentele istorice mai vechi adunate de Eudoxiu Hurmuzaki de prin arhivele europene. Hurmuzaki scrie:

Trecerea de sub supremația bizantină sub cea turcească a încurajat mai târziu tot atât de mult aceste tendințe demoralizatoare [Hurmuzaki le enumără mai înainte în text – n.n.] și astfel se întâmplă că pe lângă multe alte calități bune, urmele acelei tendințe [malefice – n.n.] care se prășește ca buruiana cea rea s-au transplântat pân-n epoca celei mai libere autonomii interne a României, răsărite din contopirea celor două Principate și că acea tendință se manifestă în viața publică și privată într-un mod care contrazice ființei pe cât de nobile, pe atât de inteligente a românilor și de aceea justifică foarte mult dorința unei îndreptări spre bine (*ibidem*: 149).

Un gând care considerăm că și astăzi ar trebui să aibă rezonanță în conștiința poporului român. Îndemnul lui Hurmuzaki trebuie urmat, așa cum ne învață și Teodor Stefanelli, cu mai bine de o sută de ani în urmă:

Pentru ca brazda trasă de Eudoxiu Hurmuzaki în ogorul nostru românesc să tot înainteze și să se tot adâncească și ca progresul nostru să fie durabil, va trebui ca toate puterile vii ale națiunii să fie puse în mișcare pentru o activitate comună și energetică spre a salva ce mai este de salvat (Stefanelli 1912).

Așadar, *Fragmente din Istoria Românilor* de Eudoxiu Hurmuzaki se tipărește integral la București, în perioada 1878–1886. În varianta românească au apărut doar primele trei volume, cel dintâi fiind tradus de Mihai Eminescu, iar celelalte două, tipărite în 1900, de Ioan Slavici. Volumele patru și cinci din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki pot fi consultate doar în limba germană.

Istoriografia românească ar avea de câștigat dacă s-ar purcede la traducerea din germană și a ultimelor două volume din tratatul istoric al lui Hurmuzaki, republicându-se apoi integral în românește cele cinci volume ale cărții, cu o îngrijire adecvată, așa cum au făcut-o traducătorii și editorii primelor trei volume din sinteză. Accesul la textul românesc integral al *Fragmentelor* ar pune într-o lumină nouă valoarea lucrării lui Hurmuzaki. În primul rând pentru cititorul român.

Bibliografie

- Bușulenga 2009: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Anii de studiu. La Viena*, în *Eminescu. Viața, Mănăstirea Putna*, Editura Ieromonah Nicodim, p. 69–123.
- Bușulenga 2012: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Confluente. Eminescu traducătorul*, în *Eminescu. Creație și cultură*, Mănăstirea Putna, Editura Nicodim Caligraful, p. 210–242.
- Eminescu 1983: *Fragmente din Istoria Românilor*, tomul întâi, de Eudoxiu cavalier de Hurmuzaki, în M. Eminescu, *Opere*, vol. XIV, *Traduceri filozofice, istorice și științifice*, București, Editura Academiei.
- Gregori 2002: Iliana Gregori, *Studii literare. Eminescu la Berlin. Mircea Eliade: Trei analize*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Luceac 2007: Ilie Luceac, *Eudoxiu baron de Hurmuzaki [1812–1874]*, în *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei (Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac, traducerea textului german de Catrinel Pleșu, București, Editura Institutului Cultural Român, p. 9–59.
- Slavici 1967: Ioan Slavici, *Amintiri*, București, Editura pentru Literatură.
- Slavici 2004: *Documentele Hurmuzaki*, în Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut. Memorialistică. Publicistică*, București, Editura Institutului Cultural Român, p. 167–170.
- Stefanelli 1912: T.V. Stefanelli, *Eudoxiu Hurmuzaki* (Discurs festiv rostit la festivalul aranjat de Societatea pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina în ziua de 19 decembrie 1912 pentru aniversarea centenarului nașterii lui Eudoxiu Hurmuzaki), în „Junimea literară”, anul IX, nr. 11 și 12.
- Vatamaniuc 1988: D. Vatamaniuc, *Eminescu (Manuscrisele, jurnal al formării intelectuale și al lărgirii orizontului științific. Laborator de creație. Instrument de lucru)*, București, Editura Minerva.

Mihai Eminescu and the German translation of *The Extracts from the History of the Romanians* (vol. 1) by Eudoxiu Hurmuzaki

The horizon of Eminescu culture embraces, among the poet's other works, a translation of Eudoxiu Hurmuzaki, which has been carried out in an exceptional style. And that is the translation of the volume 1 of *Fragmente zur Geschichte der Rumänen* (*Extracts from the History of the Romanians*), which was finished during the summer of 1878, at Dolj, at an estate of a Junimea member, named Nicolae Mandrea. The translation consists of six chapters grouped into two parts, namely: 1. *The History of the Romanian principalities before their unattached formation*; 2. *From the fall of the Romanian Principalities till the loss of their detachment*. It is accompanied by two introductory notes. The first one, signed by Dimitrie A. Sturdza, in May 1879, bears a title *Eudoxiu Hurmuzaki* and consists of information about his political activity and, partially, the cultural one of a bucovinian patriot. The second note, entitled *The Hurmuzaki Family* is signed by George Barițiu, a good friend and connoisseur of the Hurmuzaki family. It depicts the contribution of the notorious family within the cultural boom among the Bukovinians during the process of the establishment of the national conscience of the Romanians in Bukovina. An alphabetical order of the proper names (*Izvod de numirile cuprinse în această carte*)/ *A list of names this book contains*/ and a bibliographical reference (*Registrul autorilor*)/ *The authors' registry*/ concludes the above mentioned volume of *The Extracts...*, translated by Mihai Eminescu.

The paternity of the translation is beyond discussion. The problem has been brought out by many literary historians. The translation undoubtedly and exclusively belongs to Eminescu. The translation style is fluent, the sentence is rich and clear, of an extraordinary purity.

Therefore, out of the five volumes of *The Extracts...* the first one has been translated by Eminescu, whereas volumes two and three by Ioan Slavici. The fourth and fifth volumes are still awaiting its translator.